

أشيق سۆزونون كۆكۆ حاقيندا¹

اسلام صادق²

حاضرلايان: جابير اسمعيل زاده شاملو

أذربايجان ادبيات شوناسليغيندا و ديلچى ليينده عرب-فارس مئيللىرى هميشه گوجلۇ اولموشدور. حتى بير واختلار معين سۆز و يا تترمينلرين كۆكلرينى زورلا عرب-فارس ديللرينه باغلاماق تشبثلرى آز قالا بير دب حالينى آلميشدير. آشيق سۆزونون كۆكونو ده بير زامانلار استثناسيز اولاراق عرب ديلينه باغلانميشدير. ديلچى لريميزين و فولكلور شوناس لريميزين اكثرىتى آشيق سۆزونون عربلرين اشيق سۆزوندن يارانديغينى سؤيله ييرديلر. بو فيكرى سؤيله يهنلر هم آشيق و اشيق سۆزلرينين يازيليشينداكى ياخينليغا، هم ده اونلارين هر ايكي سى نين اشيق، نور معناسى داشيديغينا اساسلانيرديلار. دوغرودان دا آشيق و اشيق سۆزلرى آراسيندا يازيليش و معنا اوخشارليغى چوخدور. دؤرد حرفلى آشيق و اشيق سۆزلرينين اوچ حرفى عيني دير. بو سۆزلرى بير-بيريندن يالنيز ايلك سسلى لرين مختللفيلى فرقلنديرير. معنا اوخشارليغى دا اوندا دير كى، آشيق دا اشيقلى آدام دئمك دير. ايلك يانليشليق بوراسيندا دير كى، آشيقين وارليغينداكى، جانينداكى اشيقلا عرب سۆزونون معناسينداكى اشيق بير-بيريله قاريشديريلميشدير. هئج كس فرقينه وارماميشدير كى، آشيقين جانينداكى، روحونداكى اشيق تانرى اشيقى دير، يعنى بو اشيق تانرى طرفيندن آشيقين روحونا، وارليغينا هوپدورولموشدور. اونا گؤره ده آشيقين روحونا هوپموش اشيقين كۆكونده عرب اشيقى دورمور.

أشيق سۆزونو يوزان مولفلرين بعضى لرى ده اونو يئنه عربجه نين «عاشيق»ى ايله باغلاييرلار. آشيق سۆزو ايله عاشيق سۆزو آراسينداكى اوخشارليق دا گؤز اؤنونده دير. بو فيكيرين طرفدارلارينا گؤره، عاشيق اولانلارا هم ده آشيق ليق وئريلير. دوغرو دور، اشيقلارا بوت³ وئريليردى، آنجاق بو بوتالارين دا كۆكونده عاشيق ليق دورموردو. هر آشيقا بوت وئريلمه دييى، هر عاشيقين ده آشيق اولمادىغى بو فيكيرين ان توتارلى تصديقى دير. اگر عاشيق لر آشيق اولسايديلار، ان بؤبوك آشيق مجنون اولاردى. مجنون شيخ⁴ اولمادىغينا گؤره اونا آشيق ليق وئريلمه ميشدير. او، يالنيز عاشيق ايدى.

أشيق سۆزونون يوزومونداكى اوچونجو فيكيرين طرفدارلارى اونون آشى، اشيلاماق سۆزلريندن يارانديغينى ايره لى سورورلر. اونلار دوغرو اولاراق آشيق سۆزونون كۆكونو اؤز دوغما ديليميزده آختراماقلا اونو چاليشيرلار. **آنجاق خبر كۆكوندن آبيرمايا آشيق سۆزونون آشى سۆزوندن يارانماسى دا اشيق و آشيق سۆزونون يارانماسى قدر**

¹. Aşık Sözünün Kökü Haqqında, İslam Sadıq, Azərbaycan-Türkiyə Mənavi Birliyinin Sımvolu Aşık-Ozan Sənəti Mövzusunda Keçirilən Elmi Konfransın Materialları, Bakı, 2013, s. 122-133.

². شاعر، فولكلور شناس عاليم، فيلولوگيا اوزره علملر دوكتورو.

³. Buta: بوت تانرى وئرگيسى، تانرى پايى. آشيق ياراديجيليجيندا، خصوصا ده داستانلاردا بوت مؤوضوعسو خصوصى بير مضمون كسب ائدير. حاق اشيقلارينا و داستان قهرمانلارينا رؤويادا مقدسلرين الى ايله ارمان اولونور و رمى-مجازى ايچكى، باده واسطه سيله رئاللاشير. (ج.ا) داها آرتيق معلومات اوچون باخ:

Məhərrəm Qasımlı, Mahmud Allahmanlı. "Aşık şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri" (az.). Elm və təhsil. 2018. S.56.

⁴. Şix

ایناندریجی اولاییلر، اوندان آرتیق یوخ. آشیق سۆزونون کۆکونو دوغرو-دوزگون، داها توتارلی و اساسلی شکیلده آچیقلامادیغینا گۆره، یوخاریداکی فیکیرلرین هر اوچو هلهلیک اؤز قووهسینی ساخلامیشدیر.

آشیق سۆزونون کۆکلرینی عرب دیلینده آختارماق جهملری، هر شئیدن اؤنجه، آشیق لیق صنعتی نین تاریخی ساختالاشدیرمیشدیر. گویا آذربایجاندا آشیق صنعتی عرب ایشغالاریندان سونرا یارانمیشدیر. حالبوکی آشیق صنعتی نین، ساز صنعتی نین دده قورقود دؤورونده تام کامل لشدیینی، پخته لشدیینی گؤروروک. بئله اولان حالدا سازین و آشیق صنعتی نین کۆکلرینین میلاددان چوخ-چوخ اوللره باغلاندیغینی دانماق مومکون دئییل.

موللا جوما بیر شعرینده آشیق لیغین تاریخی آدلله باغلامیشدیر:

آشیق لیق آدم دن ایجاد اولوب دور،

اول آدم آتانی نوه سی یم من.

نه قدر دونیا یا آشیق گلیب دیر،

کوللی آشیق لارین آناسی یام من (۱، ۴۹).

بو شعرده موللا جوما آشیق لیغین محض آدم طرفیندن یاراندیغینی یوخ، اونون تاریخی نین چوخ قدیم اولدوغونو سؤیله میشدیر. بو فیکیر دیلیمیزده بیر شئین قدیم لیینی بیلدیرن «آدم دن قالما»، «نوح دان قالما»، «نوحو تاخت دا گؤروب» اصطلاح لارینین معنالاری ایله ده اوست-اوسته دوشور.

سومئر گیل لؤوه لرینده سازین شکلی تاپیل میشدیر. همین ساز بیزیم بوگونکو سازیمیزین تامامیله عینی دیر. تکجه بو اونو گؤستریر کی، سازین ان آزی بئش مین ایل یاشی وار.

یوخاریدا دئییلدی کیمی، هر شئین کۆکلرینی یاد دیلدرده آختارماق مئیلی بیزده او قدر گوجلو اولموشدور کی، آشیق سۆزونون کۆکونون تورک دیلی نین اؤزوندن قاینالاندیغی هئج کسی ماراقلاندرم امیشدیر. ایندی ایسه هر شئی عرب-فارس کۆکلرینه باغلاماق مئیلی نین بوزونو سیندیرماغین واختی چاتمیشدیر. من ائله بیلیرم کی، آشیق سۆزونون کۆکونو ده اؤز دیلیمیزده، دوشونجه میزده و میفیک تفککوروموزده آختارماق داها دوغرو اولار. بو مقصدله آذربایجان تورکجه سینده کی دؤرد سۆزو چۆزه له مئی لازیم بیلیرم. بونلار شاخ^۱، شوخ^۲، شیخ^۳ و شوخ^۴ سۆزلریدیر. بو سۆزلرین هامیسی معناجا بیر-بیرینه چوخ یاخین دیر و دیلیمیزده گئیش شکیلده ایشلنمک ده دیر. چوخ قریبه دیر کی، شاخ و شوخ سۆزلی فارس سۆزو کیمی «آذربایجان دیلی نین اورتوقرافییا لوغتی» نه، «آذربایجان دیلی نین ایضاحلی لوغتی» نه و «عرب-فارس سۆزلی» لوغتینه دوشسه ده، شیخ و شوخ سۆزلی یاددان چیخمیشدیر. حالبوکی بونلار دا دیلیمیزده آز قالامیشدیر. هم

1. Şax

2. Şux

3. Şix

4. Şox

ده شاخ و شوخ سۆزلربنن همين لوغتلره فارس سۆزلری کیمی دوشمه‌سی آنجاق تأسف دوغورور. بو دا عالیملریمیزین دوشونجه‌سینده کۆک سالمیش هر شئی عربیه و فارسا باغلاماق مئیلینن نتیجه‌سی دیر. بو سۆزلرین فارس سۆزلری اولمادیغی اونسوز دا گۆز قاباغیندادیر. اونلارین آذربایجان تورکجه‌سینده فارس دیلینه گئتمه‌دن داها گئیش و توتوملو معنا چالارلارینا مالیک اولمالاری دا بو سۆزلرین تورکدن فارسا کئچدیینی تصدیقله‌ین فاکت‌دیر.

شاخ سۆزو چوخ گئیش معنا توتومونا مالیک‌دیر. ان چوخ ایسه دیم-دیک دورماق، دوم-دوز دایانماق، قددینی-قامتینی ایمه‌مک معنالارین دا ایشله‌نیر. دیلیمیزده کی «شاه دوروشو»، «شاه یئیشی» ایفاده‌لری شاخ سۆزو ایله باغلی‌دیر. «آشیق-آشیق» اویونوندا آشیق شاخ دوراندا شاه اولور. بو دوروش شاهلارا، خانلارا، وزیرلره خاص اولان دوروشدور: «... وزیر آلاسه وئردی خان شاخ دوروشدو، هئچ دینمک ایسته‌میردی» (۲، ۱۳۰).

دیلیمیزده شاخ سۆزونون ایشتیراکی ایله یارانمیش چوخلو ثابت بیرلشمه‌لر و فرازتولوژی^۱ ایفاده‌لر وار. «شاخ دورماق»، «اوزونه شاخ باخماق»، «شاخ گزمک»، «اؤزونو شاخ توتماق»، «سۆزو شاخ دئمک» و س. کیمی ایفاده‌لره ایستر ادبی دیلیمیزده، ایسترسه ده ائل آراسیندا سیخ-سیخ راست گلینیر و بو گون ده گئیش شکیلده ایشله‌نیر.

تویلاردا اوغلان ائویندن قیز ائوینه آپاریلان خونچایا خالق آراسیندا شاخ دئییلردی و اونو سینی ده یوخ، بیر آغاج بوداغیندا بزه‌بیردیلر. ایندی ده آغاجین بوداغینا شاخ دئییلر.

شوخ سۆزو ده چوخ معنالی‌یغی ایله سئچیلیر. شنلیک، شوخلوق، اویناقلیق، شیوه‌لی‌لیک، نازلی‌لیق، گولر اوزلولوک، قشنگ‌لیک، اینجه‌لیک، ظریف‌لیک، ملاحظتلی‌لیک بیلدیریر.

شوخ سۆزو شعریمیزده گئیش ایشلنمیشدیر. «کور اوغلو» داستانی‌داکی شعرلردن بیرینده ده اوخویوروق:
قارا گۆزلر شوخ یاناقدان جان آلیب (۳، ۳۱۳).

همین داستاندکی باشقا بیر شعرده ایسه تئلرین شوخ‌لغوندان صحبت آچیلیر:

قوی تۆکولسون شوخ تئلر (۳، ۳۱۳).

هر ایکی میصراعدا شوخ سۆزوندن تشبیه کیمی استفاده اولونموش و گۆزل پوئتیک دئییملر یارادیلیمیشدیر. ایستر یاناقلارین، ایسترسه ده تئلرین شوخ‌لغو گۆزلین گۆزلییی حاققیندا گئیش تصووور یاراتمیشدیر.

دده قوربانای ده شعرلربندن بیرینده گۆزلرین ناز-غمزه‌سیندن و شوخ‌لغوندان سۆز آچاراق دئییردی:

گۆزلرده نازو-غمزه، شوخ اولو،

سئیراغبیار^۲ بو آرادان یوخ اولو.

۱. Frazeeoloji: هر هانسی دیلیه خاص اولان ثابت سۆز بیرلشمه‌لری و ایفاده‌لرین مجموعوسو. فارسجادا بونا عبارت‌شناسی دئییلیر. (ج.۱)
۲. Səgrəqib: فارسجا «ایت» معناسینی وئرن سگ و عرب منشالی رقیب سۆزلربندن عمله گلیب، ایت رقیب، ایت خاصیتلی رقیب معناسینی وئیریر. دیالکت‌لرده سئیره قوب «خبرچی، آرا قاریش‌دیران» معنالاریندا ایشله‌نیر. (ج.۱)

قوربانى دثر: گۆزل دئىن چوخ اولو،

ماهين يئرده يتتمك اولماز سيرينه (۴،۲۸).

سارى آشيغين بير باياتيسيندا دا گۆزلىن گۆزلىرىنين شوخلوغوندا سۆز آچيلير:

گۆزلىن شوخدو سنين،

كيبيريبيىن اوخدو سنين.

دردين منى اولدوردو،

خبرين يوخدور، سنين.

«او شوخ غمزه لر، خنجر كيريبيىن»، «سورمه لىنين آلا گۆزلر شوخ اولسون»، «قاينار گۆزلىرىندن، شوخ باخيشيندا»، «اوزون گۆيچك، قاشين جلالدا، گۆزون شوخ» مىصر اعلارينيىن هاميسى موللا پناه واقيفين شعرلىرىندن سئچيلميشدير.

توفارقانلى عباس دا دئيردى:

آى آغالار، گلين سيزه سؤيله ييم،

آلا قارغا شوخ ترلانى به ينمز.

ائله بورداجا دئمك لازيمدير كى، شاخ و شوخ سؤزلىرىنين هر ايكيسى آذربايجان توركجه سيندن فارس ديلينه كئچميشدير. فارس ديلينده ايشلنه ن آماج، آغاز، آغيل دا تورك سؤزلىرىدير.

شوخ (Sox) سؤزو ان چوخ ايشيق سالماق، نور ساچماق معنالارىندا ايشلنير. گۆزل و آغ بنيز قادينلار حاقيندا دئيرلر كى، «فيلان كسين ياناقلارى شوخ سالير». گۆزلىرىنين گۆرمه قابيلىتى ضعيفله ين آداملار دئيرلر: «گۆزلىرىمىن شوخو آزاليب».

«يئتم سؤيون^۱ و صنم» داستانيندا شوخ سؤزو محض ايشيق سالماق، نور ساچماق معناسيندا ايشلنميشدير. داستانين بير يئرلنده دئيلير: «قيز دوروب قيزيل له يه نى، قيزيل آفتافانى گۆتوروب اوتاغا گئتمه يه باشلادى. قيز گئدنده قيزين شوخو دوشدو قيزيل له يه نين اوستونه، قيزيل له يه نين شوخو دا دوشدو قيزين اوستونه» (۲،۱۱۳).

^۱. حسين.

بو او دئمكدير كى، قيز قيزيل له يه نين، قيزيل له ين ده قيزين اوستونه ايشيق سالميشدير. شوخ سؤزونون ايشيق سالماق، نور ساچماق معناسيندا ايشلندييي بورادان تام آيدين اولور.

«آلى خان» داستانيندا قارداشى پرى خانيمى قيلينجلا آغير يارالاييب آتير، او دا مئشه ده بير آغاجين كوغوشونا¹ دوشور. آلى خان يوخوسونو قاريشديريبر و وزيرينى ده گؤتوروب مئشه يه گلير. مئشه ده وزير گؤرور كى: «ببر ايشيق گلير. وزير ايشيغا ياخينلاشيب گوردو كى، بو بير گؤزل قيزدى، يارالاييب آتيلار بورايا. بو شوخ دا بونون شوخودو» (۵، ۱۹۳). بو پارچادان دا گوروندويو كيمي، قيزين گوزللييي مئشه يه ايشيق-شوخ سالميشدى.

شوخ سؤزو ايشيق سالماق، نور ساچماق معنالاريندا آذربايجان ايشيق شعرينده چوخ گئيش شكيلده ايشلنميشدير. ايشيق حسين بوزالقانلى گوزلين رويندى آچيلاندا گوزلرين قاماشديغيني، عالمه شوخ ياييلديغيني بئله ايفاده دئميشدير:

هرچند اويناماق اونا ياراشير،

سياه زولفو قامتينه دولاشير.

آچيلير رويندى، گوزلر قاماشير،

ياييلير عالمه شووخ (شوخ)، اويناماسين (۶، ۷۵).

بو شعرده كى شوخ سؤزو اونو يازيا آلانين گوناھى اوزوندن شووخ² شكيلنه دوشموشدور. شووخ سؤزو يوخدور، سؤز شوخ اولمالى دير و شعرين مضمونو دا بونو سؤيله ميه اساس وئرير. همين كيتابين ۱۹۵۷-جى ايل نشرينده بو سؤز «شؤوق»³ كيمي وئريلميشدير كى، بو دا شعرين مضمونو ايله اويوشمور.

شوخ سؤزو يئنه ايشيق حسين بوزالقانلى نين باشقا بير شعرينده تحريف اولوناراق شوخ شكيلنده يازيلميشدير:

آى قاباقدا هيلال قاشلار چاتيليب،

شوخ (Şox) ساليب بوخاغا قوشا خال بو گون (۷، ۱۳۰).

شوخ سؤزونون معنالارينى اولده آچيقلاميشيق و اونلارين هئچ بيرى بو ميصراعداكى فيكىرله اوست-اوسته دوشمور. حالبوكى بو شعرده «اوزده كى قوشا خالين بوخاغا شوخ سالدغي-ايشيق سالدغي» گؤز قاباغيندادير.

۱. Koğuş: بؤيوك آغاجلارين گؤودهسى ايچينده كى بوشلوق. (ج.ا)

۲. Şövx

۳. Şövq

عمومیتله، آذربایجان شیفاهی خالق ادبیاتیندان، خصوصیله داستانلاریمیزدان و ناغیلا ریمیزدان شاخ، شوخ، شوخ سۆزلرینین ایشلندیی چوخلو میثاللار گتیرمک اولار. لاکین بونا احتیاج یوخدور.

شیخ^۱ سۆزونو آخیرا ساخلاماقدامقصدیم آشیق سۆزونون یوزومو ایله باغلی دیر، چونکی آشیق سۆزونون کۆکونو آچماق باخیمیندان شیخ سۆزو بیزی داها چوخ ماراقلاندیریر. شیخ سۆزونون تاریخی چوخ قدیمدیر. گلهجهیی گۆرن، اولاجاقلاردان خبر وئرن، غئیبدن گلن سسلری دویان، روحلارلا دانیشان، اؤولیبیلارلا خبرلشن آداملارلا شیخ دئییردیله. شیخ سۆزونو چوخ زامان یانلیش اولاراق شیخ^۲ سۆزو ایله قاریشدریمیشلار. شیخ دینی عنواندیر، بؤیوک روحانی عالیمله وئریلن یوکسک آددیر. آذربایجان تورکجه سینده شیخ سۆزونو آغا، بابا، پیر سۆزلری قارشیلاییر. شیخ سۆزو ایسه تمیز آذربایجان تورکجه سینده اولدوغونا گؤره، اونون قارشیلیغینی آختارماغا دهیمز. هم ده شیخ سۆزونه هئچ بیر دینی معنا گئییندیرمک لازیم دئییل.

شیخ سۆزو ایله باغلی آذربایجاندا چوخلو تاریخی آبیدهلر و یئر آدلاری مؤوجوددور. باکی نین خانلار قصبه سینده کی بی بی هئیت مسجیدی اوللر شیخ مسجیدی، خانلار قصبه سی ده شیخ کندی آدلانمیشدیر (۸، ۵۵۰).

«جبراییل رایونونون شیخلار کندیله قوجامان داغلارین قوینوندا خالق آراسیندا «شیخ بابا پیری» آدیلا شؤهرت تاپمیش بیر زیارتگاه واردیر» (۹، ۱۶).

فضولی رایونونون بابی کندیله کی بیر معمارلیق آبیده سی ده «شیخ بابا توربه سی» آدلانیر.

قوبوستاندا کی تونج دؤورونه عایید قایا اوستو تصویرلردن، یاشاییش یئری و کورقانلاردان عبارت آرختولوژی آبیده لر ده شیخ-قایا آبیده لری آدلانیر. شیخ-دره آدلانان میلاددان اول ۳-۱-جو عصرلره عایید آرختولوژی آبیده ده اسماعیلی رایونوندادیر.

آذربایجاندا شیخ سۆزوندن یارانمیش چوخلو کند آدلاری وار. قارداغ، آغدام، قاخ، یاردیملی، ماساللی، صابیر آباد، جلیل آباد، خاچماز، جبراییل، شاماخی رایونلاریندا کی شیخلار، کوردمیر رایونوندا کی شیخیملی، صابیر آباد رایونوندا کی شیخ سالاحلی، لنکران رایونوندا کی شیخاکران^۳، آغدام رایونوندا کی شیخ بابالی، زرداب رایونوندا کی شیخ باغی، قازاخ رایونوندا کی بیرینجی و ایکینجی شیخلی، آغداش رایونوندا کی شیخ آرخی، گۆی چای رایونوندا کی شیخ بی و شیخ میر، شاماخی رایونوندا کی شیخ زاییرلی، آستارا رایونوندا کی شیخ ایمپئشته^۴ و شیخامحله^۵، شکی رایونوندا کی شیخ اوبا، ناخچیواندا کی شیخ ماحمود، توووز رایونوندا کی شیخ هئیت، یاردیملی رایونوندا کی شیخ حوسئینلی (۱۰، ۲۱۳-۲۱۴) کندلرینین هر

۱. Şix

۲. Şeyx): باشلیق، قیرخ و یا اللی و یا اللی بیر یاشیندان عؤمرونون سونونا و یا سکسن یاشینا و یا گنجلییی نین سونا چاتماسینا قدر اورتا چیخار. داها آرتیق بیلگی اوچون باخ: دهخدا لوغتی موسسه سی و بین الخالق فارس دیلی اؤیره تیمی، بو سایتدا آنلاین اولاراق موجوددور <https://dekhoda.ut.ac.ir/fa/dictionary/%D8%B4%DB%8C%D8%AE> (آنلاین الده اندیلمه تاریخی ۲۰۲۴-جی ایلین یانوار آیی نین ۸-۷-ج). (ج۱)

۳. Şixakəran

۴. Şixımpeştə

۵. Şixaməhlə

بیرینین آدینین شیخ سۆزو ایله باغلی اولدوغو و بو سۆزون یاییلما جوغرافیاسی نین گئیش لیبی گۆز اؤنوندهدیر. حالبوکی آذربایجاندا آدینین کۆکوندە «شئیح» سۆزو دوران بیر دنه ده کند و آرختولورژی آیدده یوخدور.^۱

یوخاریداکی کند و یئر آدلاریندان تام آیدین اولور کی، آذربایجاندا ائل آراسیندا، خالق دیلینده شیخ سۆزو داها گئیش ایشلنمیش، شئیح سۆزو ایسه او قدر ده ایشلکلیک قازانمیشدیر. الی قلم توتانلاریمیز شیخ سۆزونو شئیح ائلهسه لر ده، شئیح سۆزو جانلی خالق دانیشیغیندا شیخ سۆزونو ذرهجه سیخیشدیرا بیللمه میشدیر. بونا گۆره ده شیخ سۆزونون خالقین دیلینده، یادداشیندا و تفککورونده داها گوجلو کۆک سالدیغینی، اونون شئیح سۆزونه نسبتن تاریخین داها درین قاتلاریندان قاینالاندیغینی دوشونمک اولار.

نظامی گنجهوی شئیح یوخ، شیخ اولموشدور. اونون شیخ اولدوغونو باشا دوشمه یینلر و یا شیخلا شئیحی عینی لشدیرنلر نظامی گنجهوی به شئیح دئمیشلر. هامییا بللی دیر کی، نظامی گنجهوی هئج بیر دینی وظیفه داشیمامیش، طریقت باشچیس ی اولمامیش، روحانی لیک ائتمه میشدیر. آنجاق شعرلریندن آیدین اولور کی، نظامی گنجهوی گلهجه یی گۆرموش، اولاجاقلاردان خبر توتوش، روحلارلا خبرلشمیش، غئیبدن گلن سسلری دویموش، علمین بیر چوخ سیرلری اونا عیان اولموشدور. بوتون بو دئییلنلر ده اونون شئیحلیغینی یوخ، شیخلیغینی تصدیقله ییر.

خالق آراسیندا دا بئله آداملارا شئیح یوخ، شیخ دئییلیر. آشیق آلی نین ائل آراسیندا شیخ آلی دئییه چاغیریلدیغی بللی دیر: «بیر سۆزله، آشیق آلی شعر خزینه میزه یئی لیک لر گئیرن، خالق آراسیندا «دده آلی» «شئیح آلی»، «تجنیس آلی»، «طیب آلی» کیمی آدلار قازانمیش اصیل ائل نغمه کاری اولموشدور» (۵، ۱۱). آشیق آلی نین دده لیبی ده، طیب لیبی ده اونون شیخلیغیندان ایره لی گلیردی.

مشهور ائل آشیغی باغبان محمد ده بیر شعرینی شیخ محمد ایمضاسی ایله مۆهورله میشدیر.

شیخ محمد، ائیله کۆنلونی آباد،

یئتیم قالیرسا دا محرم، جاواد،

کاغیز سیز، قلمسیز، اؤزو بیساواد،

دونیانین ایشلرین یازان نئجولدو؟ (۴، ۲۸)

^۱. قوزئی آذربایجاندا علاوه شیخ سۆز ایله باغلی گونئی آذربایجاندا دا بیر چوخ تاریخی آیدده لری و یئر آدلاری مۆوجودور. توفارقاندا قالا شیخ کندی. اهرده شیخان، شیخ احمد، یوخاری شیخ قیشلاق و آشاغی شیخ قیشلاق کندی. اوجاندا شیخ بی لی کندی. خداقرینده شیخ حسنلی و آشیحلی کندی. سارابدا شیخ سرچین کندی. شستردده شیخ مرجان دیزه سی و شیخ ولی کندلری. کلئیرده شیخیملی، آشاغی شیخان، یوخاری شیخان کندی. ماراгада شیخان و آشاغی شیخان کندی. ملیک کندی ده شیخ ایستیم و شیخ بابا کندی. مییانادا شیخدار آوا، شیخ احمدلی، شیخ تاوا و شیخان کندی. ورزقاندا شیخیملی کندی. هنریدده شیخ رجب کندی. اورمودا شیخ تیمور، شیخ زرد، شیخ سرمست، شیخ شمزین کندی و شیخ تپه بۆلگه سی. اوج نوودا شیخ عوئمان و شیخان کندی. عربلرده شیخ حمزه لی کندی. بی کندی ده شیخ آلی و شیخان کندی. خانادا شیختان کندی. چالدیراندا یوخاری شیخ سیلو (silo) و آشاغی شیخ سیلو کندی. ساری داشدا شیخ عیسی کندی. شوطدا شیخ سیلو کندی. ماکودا شیخ آلیجان کندی. سویوق بولاقددا شیخ یوسوف و شیخان کندی. سولدوزدا شیخ احمد و شیخ معروف کندی. اردبیلده شیخ کهره لان (kəhrəlan) و شیخ احمد کندی. خالخالدا شیخ آلی لار کندی. گئرمی ده شیخ رزی کندی. مشگین شهرده شیخ عظیملی، شیخان، شیخلی و شیخ محمدلی کندی. زنگاندا شیخ جابیر کندی. قنیداردا شیخ آلی و شیخ موسی کندی. مانشاندا شیخان کندی. قزوینده شیخان کندی. کۆورنگده شیخ جراح کندی. (جا)

بو شعرین چوخ گئیش معنا توتومو، پوئیک سیقلىتى وار کی، بونلارین دا هامیسی بیرینجی میصراعداکی «شیخ محمد» مؤهورو ایله باغلی دیر. بیساواد بیر آدمین کاغیذسیز قلمسیز دونیانین ایشلرینی یازماغینی نجه باشا دوشمک اولار؟ بو مومکون اولان ایشدیرمی؟ شیخلار تانری وئرگیسی اولان آدمالاردی. تانری درگاهی نین قاپیلاری اونلارین اوزونه آچقیدی. دونیانین ایشلرینی ده اونلار یازیرلار، چونکی بو بیلگی لر اونلارا تانری پیچیلتیسی یلا غئیدن گلیر.

أشیق شعرینده کی قیفیل بندلرین معمالی سواللاری و بو سواللارین جاوابلاری اوزرینده دوشوننده اونلارا اینسان عاغلی نین، اینسان تفکوروونون الی چاتدیغینا اینانماق اولمور. بونلار تانری پیچیلتی لاری، تانری سس لریدیر، ساده جه اولاراق بو پیچیلتی و سس لری یالنیز شیخلیغی اولان آدمالار ائشیدیرلر. قوربانی بیر شعرینده دئیر:

یاتمیشدیم، اوستومه گلدی ارنلر،

سفیل نه یاتمیسان، اویان دئیلر (۱۲).

«قوربانی» داستانیدا قوربانی نین شیخ اولدوغونو تصدیقله یین گؤزل صحنه لر وار. قوربانی اؤزو برده شهرینده راست گلدییی بوستانچیا دئیر: «عمی، من کندبه کند گزن آشیق لاردان دئیلم. «منیم کی باشقادی» (۳، ۱۸۵). منیمکی باشقادی ایفاده سینی قوربانی ائله-بئله دئمیردی، حقیقتن اونونکو باشقا ایدی.

اوزئیر حاجی بی اوو دئییردی کی، «أشیق دا وار، أشیق دا». بلی، أشیق وار کی، ساز دینقیلدا دیر، أشیق دا وار کی، یئرین آلتیندان دا خبرداردی، اوستوندن ده. باخ اصل آشیق لار بونلار ایدی.

قوربانی محمود به یه اؤزو بونو بئله آنلادیردی. «بی، من حاق أشیغیام، حاق أشیغی یالان دانیشماز» (۱۳، ۲۰۲).

قارا وزیر قوربانینی سیناماق اوچون جلالدارا دئیر: «الینیزی قویون قیلینجین دسته سینه. منجم دئیل، رمدار دئیل، نه بیله جک؟» (۱۳، ۲۰۵).

قوربانی بو حیلنه نی دویور و شعرله اونو بئله آنلادیر:

دئدیم، کؤنول، سئومه خوبلار خوبونو،

اونون هر مویوندا یوز مین قال اولو.

سنی مین بلایا گیریف تار ائیلر،

بیلیمک اولماز غبضه سینده ال اولو (۱۰۵، ۱۳).

قوربانی هاردان بيلميشدى كى، جلالدار اللرىنى قىلنجين دسته سینه-غبسه سینه قوبولار. دئمهلى، قوربانی شیخ ایدی و هر شئی اونا آگاه اولوردو. حتی قوربانی قیلنجلارین دالینین اونا ساری چئوریلدینی ده، قارا وزیرین اوره بینه نه لر توتدوغونو دا تپمیشدیر. چونکی قوربانی حاق آشیغی ایدی، اونا هر شئی آیدین اولوردو. بو دا اونون شیخلیغی یلا باغلی ایدی، یالینز شیخلیغی اولان آشیقلارا حاق آشیغی دئییر، حتی حاق آشیغیندان قورخور، اولاری اینجیتمیردیلر. خالق آراسیندا بیر اینام وار ایدی کی، حاق آشیقلارینا تانریدان سس گلیرسه، تانری دا اولارین سسینی ائشیدیر. شیخلیغی اولمایان آشیقلار ائل آراسیندا هئج واخت شیخلیغی اولان آشیقلار قدر حورمت قازانمیشلار.

پروفیسور غضنفر پاشایئو و عبدالطیف بندر اوغولونا گۆره، بیر چوخ داستانلاریمیزین قهرمانلاری اولان آشیقلار شیخ-ساغ آشیق اولموشلار: «هر ایکی داستانین («آرزو-قمبر» و «یاخشی و آشیق» - I.S.). مضمونوندا گۆرونور کی، آرزو دا، یاخشی دا سئوگیلی لری کیمی ساغ آشیق اولدوقلاریندان هر شئی اولاردا اولجه دن آیدین اولور» (۱۴، ۵۴۰).

بوراداکى «ساغ آشیق» ایفاده سی «شیخ» سۆزو ایله عینی معنای داشییر و صحبت آرزونون دا، قمبرین ده، آشیغین دا، یاخشی نین دا شیخ اولدوقلاریندان گئدیر.

شیخلیغین کؤکلری شامانلیق^۱ باغلی دیر. بو گون ده قیرغیز، اۆزبک، قازاخ باخشی لارینا^۲ شامان-باخشی دئییرلر. شامان-باخشی هر آشیغا دئییلیمیر، یالینز تانری درگاهیندان خبر توتان، اؤولیبیلارلا سوراقلانان آشیقلاری شامان-باخشی آدی ایله چاغیریلر.

شاه عباس چوخ بیلدیبینه، چوخ شئیدن خبر توتدوغونا، بیر چوخ معمالاردان، سیرلردن آگاه اولدوغونا گۆره اونا ائل آراسیندا «شیخ اوغلو شاه عباس» دئییرلر: «یئتیم سۆیون و صنم» داستانی بئله باشلاییر: «اوستادلار بئله خبر وئیرلر کی، بیر گون شیخ اوغلو شاه عباس وزیرى آلاهوردی خانى چاغیریب دئدی» (۲، ۱۱۱). همین داستانین باشقا بیر یئرینده ایسه دئییلیر: «شیخ اوغلو شاه عباسین بیر بزمندی^۳ وار ایدی، چوخ قیمتلی» (۲، ۱۱۶). شاه عابباسا ائل آراسیندا شیخ اوغلو دئییلدینی «قوربانی» داستانیندا دا گۆروروک. قوربانین سئوگیلیسی پری خانیم قوربانی یه قوووشماغی نین یگانه چاراسینی اونا شاه عابباسین یانینا گۆندرمدکه گۆرور: «پری خانیم آخشامی آریا وئریب، قوربانینی چاغیردی یانینا. سونرا بیر موللا دا چاغیردی. گۆزونون یاشی ایله شیخ اوغلو شاهها بیر مکتوب یازدی کی...» (س. ۶۱).

قوربانی بو مکتوبو گۆتوروب اصفهانا گئدیر. شاه عابباسلا گۆروشمک اوچون مئهر باشی نین یانیندا قالمالی اولور. مئهر باشی قوربانی یه دئییر: «اوغول، شیخ اوغلو شاه اوچ آیدان بیر اتلارا باش چکمه یه گلیر» (۵، ۶۸).

۱. Şamanizm; پالتوتیک چاغدان گونوموزه سبیری و اورتا آسیا جمعیتلرینده وارلیغینی سوردورن اینانیش و مراسیملره وئریلن آد. شامانانجی لیک و یا قامجی لیک اولراق دا بیلینن شامانیزم بیر دیندن علاوه مرکزینده شامانین یئر آلدیغی، اۆزونه عاید اینانج و آیینلرین فرقلی فورمالاری تشکیل اولونان وجه دایانان بیر یۆتدمیر. (ج.ا) داها آرتیق بیلگی اوچون باخ:

ŞAMANİZM, HARUN GÜNGÖR, TÜRKİE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, bu internet sitasından əldə edildi <https://islamansiklopedisi.org.tr/samanizm> online əldə etmə tarixi 8 yan. 2024.

۲. Baxşı: بیر سیرا تورک خالقلاریندا (اۆزبک، قازاخ، قیرغیز، اوغور، تورکمن و قاراپاق) ماهنی لارینی سیملی چالغی التی دوتارین مشایعتی ایله اوخویان شاعر-نغمه کار. (ج.ا) داها آرتیق بیلگی اوچون باخ:

Azərbaycan Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü (Orucov, 2006)

۳. bəzməndi: هۆرۆک، عادتین قیزیل و یا گوموشله ایشله نیر. (ج.ا)

گۆرۈندۈيۈ كيمي، دوغرودان دا شاه عابباسا خالق آراسيندا شيخ اوغلو دئيرلر مېش.

قوربانى اوزو ده شاها شيخ اوغلو دئيه مراجعت اتميشدير:

مورشودو-كاميليم، شيخ اوغلو شاهيم،

بير عرضيم وار قوللوغونا، شاه منيم! (۵، ۶۹)

تأسفلر اولسون كى، داستانلاردان باشقا بوتون منبع لرده، حتى قوربانى نين اوز كيتاب لاريندا بئله توپلايىجى لارين، ترتيبچى لرين و ناشرلرين گوناھى اوزوندىن «شيخ اوغلو «شاهيم» ايفادهسى تحريف ائديلرك «شيخ اوغلو شاهيم» شكليه سالينميشدير.

ائل آراسيندا شيخ اولدوغونا اينانيلميش آداملارا آدلارينين اؤنونه شيخ سؤزو قوشولماقلا مراجعت ائديلميشدير. مثلا، آ شيخ آلى، آ شيخ محمد و س. اوزون ايللر خالقين ديلينده ياشاميش و زامان كئچديكجه «آ شيخ» ايفادهسى «آشيق» شكليه دوشموشدور. آشيق سؤزونون «آ شيخ» ايفادهسى نين ديليميزده كى اوزون مدتلى تلفوظو نتيجه سينده يارانماسى يوخاريداكى هر اوچ واريانتا نسبتن داھا اينانديرىجى و عاغىلا باتان گؤرونور. «حاق اشىغى»، «وئرگىلى آشيق» ايفاده لرى ده اصل آشيقلارين حقيقتن شيخ اولدوقلارينين ائل آراسيندا كى ياشانتيسى دير و بونلار دا «آشيق» سؤزونون «شيخ» سؤزوندىن يارانديغىنى مؤھورلهين توتارلى سؤيكه نه چك لردير. هم ده «آ شيخ» مراجعتى نين «آشيق» لاشماسى اوچون هئچ بير تلفوظ ده ييشيكلىي باش وئرمه ميشدير. دئمه لى «آشيق» سؤزونون «شيخ» سؤزوندىن يارانديغى هئچ بير شوبهه دوغورمايان و بوتون قايدا-قانونلارا اويغون گلن بير واريانت اولدوغوندىن اونو حقيقت كيمي قبول ائتمك مومكوندور.

قايناقلار

۱. داستانلار (توپلايانى ا. آخوندوو)، آذر نشر، باكى، ۱۹۹۳.
۲. آذربايجان داستانلارى (بئش جيلده)، ۴-جو جيلده، ۳۱۳-جو ص.
۳. آذربايجان آشيقلارى و ائل شاعيرلرى. «علم» نشرىياتى، باكى، ۱۹۸۳، ۲۸-جى ص.
۴. آذربايجان داستانلارى (بئش جيلده)، ۱-جى جيلده، آذربايجان علملر آكادئمىسى نين نشرىياتى، باكى، ۱۹۶۵.
۵. آشيقلار (ايكىنجى چاپى)، باكى، ۱۹۶۰، ۷۵-جى ص.
۶. آشيقلار، باكى، ۱۹۵۷، ۱۳۰-جو ص.

۷. مشدی خانین نعمت. آذربایجان دا پیرلر. آذر. نشر. ب، ۱۹۹۲، ۱۶-جی ص.
۸. آذربایجان سووئت اتنسیکلوپئدیاسی، ۱۰-جو جیلد، باکی، ۱۹۸۷، ۵۵۰-جی ص.
۹. آذربایجان سووئت لر بیرلییی انضباطی-اراضی بؤلگوسو، آذر نشر، ۱۹۶۸، ۲۱۳-۲۱۴-جو ص.
۱۰. آشیق آلی. تجنیس لر، آذر نشر، باکی، ۱۹۹۵، ۵-جی ص.
۱۱. قوربانی. ۵۵ شعر.
۱۲. آذربایجان ادبیاتی اینجی لری (داستانلار)، «یازیچی»، ۱۹۸۷، ۱۸۵-جی ص.
۱۳. آذربایجان فولکلورو آنتولوگییاسی، عراق-تورکمان جیلدی، باکی، ۱۹۹۹، ۵۴۰-جی ص.